

Vänsterutilitaristens självbiografi

Recension av Torbjörn Tännsjö, *Vänsterdocenten*
(Fri Tanke Förlag, Falun 2017)

INGVAR JOHANSSON

I. Liv och politik

Torbjörn Tännsjö (född 1946) lär för många av *Arkiv* läsare vara en välkänd debattör i politisk-filosofiska, allmänt moralfilosofiska och specifikt medicin-etiska frågor; han är alltsedan 1970 medlem i Vänsterpartiet, sedan 1995 professor i praktisk filosofi (numera emeritus), och är sedan länge ledamot av Socialstyrelsens etiska råd. Han har nu kommit med första delen i en planerad självbiografi. Boken slutar 1989. Och gör det ganska effektivt. Tännsjö berättar att då krävde Kristdemokraternas ledare, Alf Svensson, att han skulle avsättas från sin docentur, varpå boken avslutas: ”Fortsättning följer”.

Titeln på boken, *Vänsterdocenten*, kan för en ung generation vara vilseledande. Det låter som om Tännsjö varit unik, när det i själva verket funnits ganska många vänsterdocenter med rötter i den så kallade studentrörelsen eller 68-generationen av akademiker. En gång säger han uttryckligen: ”Unikt för mig är att jag förenat ett traditionellt intresse för praktisk filosofi med en tidstypisk vänsterpolitisk aktivism” (s. 9). Denna mening är värd en liten utläggning.

Många i 60- och 70-talets studentrörelse hade ett stort filosofiskt intresse, men de tilltalades inte i något avseende av den analytiska filosofi som dominerade filosofinstitutionerna i Sverige. De valde därför självmant att i stället bli mycket filosoferande personer inom andra humanis-

tiska discipliner eller samhällsvetenskap. Några blev dock uttryckligen avvisade; se till exempel sociologiprofessorn Thomas Brantes uppsats ”Från teoretisk filosofi till empirisk kunskapssociologi” (i antologin *Det personliga är sociologiskt*, 2014). Och begränsar vi oss till filosofinstitutionerna, så måste i Tännsjös utsaga uttrycket ”praktisk filosofi” kraftigt betonas. Flera teoretiska filosofer (några också likt mig under en tid docenter) förenade universitetsanställningar i filosofi med politisk aktivism till vänster om socialdemokratien. För den oinvidge ska sägas att svensk filosofi innehåller en uppdelning mellan teoretisk och praktisk filosofi.

I förordet skriver Tännsjö att ”Mycket av det som avhandlas är specifikt för just den tid och plats som beskrivs, men åtskilligt har nog en allmängiltig betydelse” (s. 9). Men han säger själv inte när han gör och när han inte gör anspråk på allmängiltighet. Under hela den vuxna tid som avhandlas finns han på filosofinstitutionen i Stockholm, och det VPK han känner är Stockholms, primärt VPK Nacka. Själv hann jag under motsvarande tid verka på tre olika filosofinstitutioner och vara medlem i tre olika städers VPK-organisationer: Göteborg, Lund och Umeå. Det liv Tännsjö beskriver på filosofinstitution och VPK-organisation i Stockholm stämmer dåligt på de andra tre orterna jag nämnt, vilka i och för sig sinsemellan också skiljde sig åt avsevärt.

En gång blir det direkt fel. Tännsjö skriver: ”Då [1970] gick jag – i en tid då en hel ungdomsgeneration vänt det ryggen – med i Vänsterpartiet (VPK), ett parti som tycktes vara på upphällningen” (s. 53). Sanningen är att han var del av en större strömning. År 1970 började en betydande del av studentrörelsen att närma sig VPK. Jag gick själv med detta år, och tillhörde en hel grupp i Göteborg som samtidigt gjorde så. Jag och litteraturvetarvännen Tomas Forser (sedermera professor) skrev till och med en skrift ”VPK eller KFML?”, i vilken vi tog ställning för VPK mot det maoistiska KFML och det Clarté vi 1967–68 tillhört; den gavs ut som första nummer (nr 1 1970) av VPK:s då nystartade ungdomsförbunds tidskrift, *KU-Debatt*. Sedan snart 30 år betraktar jag mig emellertid som socialdemokrat.

På grund av många före detta maoisters senare mediala berömmelse har, enligt min mening, maoismens inflytande i själva studentrörelsen kommit att kraftigt överdrivas. Och Tännsjös sätt att berätta befäster

denna felaktiga föreställning. Så till exempel skriver han att i Lund hade man en ”hemmasnickrad maoism” (s. 129). Jag skulle säga att bland Lunds vänsterstudenter spelade maoismen en helt marginell roll. Om vi ser till dåtidens fem universitetsstäder, så dominerade maoismen aldrig i Lund eller Umeå, och efter 1970 inte heller i Göteborg; det var då Göteborgs-avdelningen av KFML bröt sig ur förbundet och bildade KFML(r). Maoismen dominerade studentrörelsen enbart i Stockholm och Uppsala, men utanför universitetsstäderna fick maoismen stor roll därför att ledningen i Vietnamrörelsen manipulerade för att göra alla medlemmar och sympatisörer till maoister. (Den som i detalj är intresserad av den svenska maoismen kan läsa den utmärkta under sommaren 2017 utkomna boken av Ingrid Wällgren, *Mao i Sverige. Den svenska maoismen 1963–1986*.)

Vänsterdocenten börjar som en vanlig personlig självbiografi med kapitel om barndom, ungdom och inträdet på den akademiska och politiska arenan. Här inbegriper också några ord (kapitel 6) om de teoretiska vänstertidskrifterna *Häftet för Kritiska Studier*, vars redaktion han själv ett tag tillhörde, och *Zenit*, vars redaktion jag tillhörde. Men i kapitel 8 till 16 är det mest fråga om en intellektuell självbiografi. I olika kapitel berättar Tännsjö vad han tidigare tyckt och vad han i dag tycker i följande frågor: utilitarism, frihet, yttrandefrihet, demokrati, leninism, Gud och moralen, konservatismen, ondska samt privatliv. Här finns ingen tidsgräns vid vad han tyckte fram till 1989, utan han rapporterar också sina nuvarande ståndpunkter och sina argument för dem. Detta gör han på ett föredömligt klart och enkelt sätt. Verkligen värt all intellektuell heder.

Kapitlet betitlat ”Privatliv” (kapitel 16) handlar alltså inte om Tännsjös intimsfär, utan om hur han ur politisk-filosofisk synpunkt ser på privatlivets så kallade helgd. När skildringen av barn- och ungdomsåren väl gjorts, så lämnar han i stort sett sitt själsliv utanför boken. Jag känner Tännsjö mycket ytligt, och för mig var de första kapitlen intressanta. Hans långvariga teoretiska engagemang i vänsterpolitik, medicinsk etik och dödshjälp bottnar helt klart i tidiga emotionella upplevelser.

Hedervärt eller inte, så tar Tännsjö tillfället i akt och säger, likt många självbiografiska författare, vad han tyckt och tycker om diverse personer i bekantskapskretsen. Värst åtgången blir Harald Ofstad (kapitel 3),

professor i praktisk filosofi i Stockholm 1954–85. Han blev stor kulturpersonlighet genom sin bok *Förakt för svaghet* (1972). Enligt Tännsjö var Ofstad, trots det motsatta budskapet i sin bok, en genuin svaghetsföraktare som också lät detta förakt komma till uttryck i sitt sätt att bete sig. Tännsjö ser inga förmildrande omständigheter. Det fick mig att tänka på den filosof som jag i början av 70-talet skrev min doktorsavhandling om, Karl Popper. Om honom har det sagts, att han skrev så intensivt om vikten av kritik och om vikten av öppna samhällen just därför att han själv som person inte alls tålde kritik. Han så att säga bekämpade offentligt det han gissningsvis uppfattade som ett negativt personlighetsdrag hos sig själv. Kan kanske detsamma sägas om Ofstad?

Ur perspektiv av så kallad kontrafaktisk historieskrivning är några sidor i boken av intresse (s. 194–196). Vad hade hänt om Tännsjö i en viss situation 1989 inte röstat som han faktiskt gjorde? Hade då Göran Perssons kommunalisering av skolan aldrig kunnat genomföras. Tännsjö hade som ordförande utslagsröst i en vänsterpartistisk kommitté vars beslut senare blev dess riksdagsgrupps, vilken alltså stödde kommunaliseringförslaget men hade kunnat fälla det.

För den som var med inom den politisk-filosofiska vänstern när det begav sig är det skönt att nu få svart på vitt på att Tännsjö övergett teserna i sin 1977 publicerade famösa antiparlamentariska bok *Demokrati och proletär revolution*. Så här säger han i dag: ”Det allvarligaste missgreppet var att se rådsdemokratien som något som genom en våldsam revolution skulle ställas mot det parlamentariska systemet” (s. 210).

II. Teoretiska anmärkningar

Jag ska nu göra några kritiska reflektioner om Tännsjös teoretiserande. Förhoppningsvis är de av speciellt intresse för *Arkiv*s läsare. Enligt min mening tar Tännsjö alldeles för lätt på vad som ur samhällsvetenskaplig synpunkt lämpligen kallas *implementeringsproblemet* respektive *operationaliseringsproblemet*.

Statsvetare hävdar ibland att politiska filosofer oftast tar alldeles för lätt på hur deras reformförslag ska kunna implementeras. Gentemot förslaget om att ganska omgående inrätta en världsparlamentarism – vilket

Tännsjö omfattar (kapitel 11) – har det med rätta invänts att man inte kan skapa en sådan utan att samtidigt också skapa ett globalt våldsmonopol; en verklig parlamentarism måste förenas med institutionaliserad makt för att göra parlamentet till mer än en diskussionsklubb. Denna invändning är Tännsjö i princip medveten om, men hans förslag på hur ett sådant monopol ska kunna förverkligas består bara i att säga: varje nation ”borde ge upp det egna militära försvaret för att i stället erbjuda vissa militära resurser till FN” (s. 219). Att tro att USA, Ryssland och Kina inom överskådlig tid är beredda till detta verkar lite naivt.

Implementeringsproblemet blir lika akut när Tännsjö föreslår att hela tanken på en privatlivets helgd bör avskaffas (kapitel 16). Alla länder har riktad övervakning, men Tännsjö föreslår att den görs total och offentlig. Han tror nämligen att detta skulle göra övervakningen ofarlig. ”Vi skulle acceptera att klä av oss nakna inför storebror, men bara om vi fick rycka kläderna av storebror” (s. 293). ”Polisen, ja även säkerhetspolisen, skulle tvingas publicera sina register efter kort tid” (s. 294). Jag finner Tännsjös resonemang på flera punkter mycket svagt, men här nöjer jag mig med den retoriska frågan hur han tror hans förslag skulle kunna implementeras. Såvitt jag förstår, så skulle det kräva inrättandet av en mastodontmyndighet, vilken till yttermera visso skulle garantera att verklig information och ”fake” sådan hålls åtskild.

Tännsjö är en utilitarist av, om jag får uttrycka mig så, den gamla hederliga sorten. Han anser att den för all moral fundamentala och övergripande normen är att försöka maximera (den upplevda) *lyckan* i världen. Normen förutsätter, vilket naturligtvis Tännsjö är väl medveten om, att alla typer av lycka och olycka kan rangordnas på en endimensionell skala. Många empiriska samhällsvetare brottas med problem om hur de på en endimensionell skala ska kunna placera sådant som olika länders grad av ekonomisk tillväxt, allmän levnadsstandard, korruption och skolresultat, det vill säga hur de ska väga ihop olika relevanta faktorer till rimliga övergripande endimensionella mått för sådana fenomen. Jag antar att för många av dessa empiriker blir den första frågan i mötet med en utilitarist: hur operationaliserar du ditt lyckobegrepp?

Tännsjö skriver om detta: ”Kritikerna menar att det är omöjligt att tillskriva de olika tillstånd [av lycka] jag nämner bestämda lyckovärden.

De är alltför olika för att kunna jämföras” (s. 158). Och säger sedan som svar: ”Vi ska i stället tänka att sådant som min glädje i skrivandet, min känsla av brådska, min värk i mitt knä, tillsammans *orsakar* en viss lyckonivå hos mig. [...] I varje ögonblick är vi på en viss nivå av välbefinnande. [...] Och sådana tillstånd är i princip tillgängliga för jämförelser och mätning” (s. 159).

Men detta löser inte operationaliseringsproblemet; Tännsjö må sedan ha hur rätt som helst i sin (bland åtminstone filosofer kontroversiella) uppfattning att det finns en av teoretiker oberoende existerande endimensionell egenskap *lyckonivå*. Låt mig göra en analogi.

Anta att ett brådmoget barn frågar: ”Så olika saker som klot och kuber kan väl inte jämföras vad gäller exakt storlek?” Man kan då förklara att faktiskt alla olika slags tredimensionella föremål har en av deras form oberoende viss volym (jämför att ha en viss lyckonivå oberoende av hur den uppkommit och gestaltar sig). Men detta påpekande löser inte problemet med hur man i praktiken verkligen ska kunna jämföra volymen hos ens så enkla former som klot och kuber. Det är till exempel omöjligt att med blotta ögat avgöra när ett klots volym är 1,2 gånger så stor som en kubs. För att avgöra detta krävs en viss dos matematik, vilken talar om hur man beräknar volymer hos klot och kuber utifrån mätning av sådant som diameter (hos klot) och sida (hos kub).

På liknande sätt förhåller det sig med Tännsjös position. Även om han har rätt i att det finns en endimensionell egenskap *lyckonivå*, så måste han, för att hans utilitarism ska vara intressant applicerbar, också ange en metod med vars hjälp alla de olika *lyckonivåerna* kan jämföras. Med andra ord: han måste operationalisera sitt lyckobegrepp. Detta gör han inte, och jag tror det är omöjligt för honom att på ett allmänt plan göra det. Till skillnad från storlek hos materiella föremål, så är lycka en *upplevd* egenskap. Han står därför inför en, skulle jag vilja säga, näst intill dubbelt olösbar uppgift. För det första, så är det bara personer som upplevt en mångfald olika typer av lycka och olycka som kan skapa en brett applicerbar lyckoskala; och sådana personer finns det inte många av, kanske inga. För det andra, så uppstår lyckoforskningens problem med hur man kan lita på att vad olika personer tillskriver samma endimensionella *lyckonivå* faktiskt är samma nivå.

Inom samhällsvetenskapen finns en kritisk diskussion om många av nationalekonomins matematiska modeller. Det hävdas, enligt min mening med rätta, att i många fall bryr sig de ekonomer som arbetar med modellerna inte om huruvida modellerna kan appliceras på verkligheten eller inte. Inom analytisk moralfilosofi hade jag önskat det funnes en motsvarande diskussion. Utilitarister för subtila resonemang under förutsättning att all lycka är interpersonellt jämförbar och endimensionellt graderingsbar, men de diskuterar inte alls hur deras lyckobegrepp ska kunna appliceras på verkligheten.

Samma typ av kritik kan för övrigt riktas mot den filosofi- och ekonomi-överlappande disciplinen spelteori. Där fyller den endimensionella skalan för *utility* (på svenska: nytta, utiliteter eller utilier) samma funktion som begreppet om lyckonivåer fyller i utilitarismen.

När utilitarister applicerar sina slutsatser på verkligheten förlitar de sig följaktligen helt på vaga skattningar och intuitioner. Det är därför jag tagit mig friheten att i rubriken skapa termen ”vänsterutilitarist” som epitet på Tännsjö. Han är verkligen utilitarist, men det är inte utilitarismen i sig, utan Tännsjös informella skattningar av verkligheten som placerar honom till vänster på den politiska skalan. Termen ”högerutilitarist” är inte själv motsägande.

Låt mig, för att inte bli missförstådd, tillägga att jag inte är emot modellbyggande och tankeexperiment i vare sig nationalekonomi, spelteori eller moralfilosofi. Men jag är emot modellfetischister, det vill säga tänkare som parkerar sig inom sin modell men ändå utåt hävdar att modellen är av omedelbar praktisk relevans. Nu tillbaka till Tännsjös utilitarism.

Tännsjös fundamentala moraliska norm är som sagt att man i sina handlingar bör försöka maximera lyckan i världen. Alla sina moraliska och politisk-filosofiska ställningstaganden återför han på denna *enda* princip. Han ser inte ens sin lyckomaximeringsnorm som en utgångsnorm som kan kvalificeras och inskränkas av andra principer, till exempel att enskilda personer aldrig får betraktas *enbart som medel* för något utanför dem själva, eller att en person eller grupp gjort sig *förtjänta* av något vare sig detta maximerar lyckan i världen eller inte. Jag tror det är detta en-princip-tänkande som förklarar varför många människor spontant

kan omfamna vissa av Tännsjös åsikter och lika spontant avsky vissa andra. Ibland är hans appliceringar av sin grundnorm i samklang med andra personers av andra grundläggande moraliska skäl omfattade ställningstaganden, ibland är de på kollisionkurs, ofta då en frontal sådan.

Tännsjö är för minskad ojämlikhet i samhället, men inte därför att detta har ett i sig interpersonellt moraliskt värde, utan *endast* därför att han anser att minskad ojämlikhet ökar den totala lyckan i världen (s. 222). Han är för personlig autonomi, men inte därför att enskilda personers egen vilja bör tillskrivas ett visst moraliskt värde, utan *endast* därför att han anser att ett accepterande av sådan autonomi ökar den totala lyckan i världen (s. 291). Tännsjö har gjort stora insatser i såväl vänsterpolitik som medicinsk etik, men som han själv ser det, så har han gjort allt detta enbart därför att minskad ojämlikhet och personlig autonomi har ett *instrumentellt värde* i förhållande till hans *kategoriska* utilitaristiska grundnorm, det vill säga är enbart medel för förverkligandet av grundnormen.

III. Döden

Låt mig avsluta med några ord om döden. Det är ju ändå när den börjar anas som självbiografier skrivs. Den mycket produktive svenske författaren Lars Gustafsson (1936–2016) hann också med att disputerar i filosofi (1978); och hade därtill funderat över varför folk filosoferar. I en essä skrev han: ”Man skulle alltså kunna säga att döden är filosofins fader och att ensamheten är dess moder.” Mycket lite i Tännsjös bok tyder på att ensamhetsupplevelser varit hans filosofiska drivfjäder genom åren. Det återgivna Lars Gustafsson-citatet dök upp i mitt huvud när jag läste följande rader: ”Det förflutna, nuet och framtiden, allt äger bestånd, men på ett tidlöst vis. Om så är fallet behöver vi inte [på vanligt vis] frukta döden” (s. 14).

Jag gissar att de flesta som läser boken inte fäster någon större vikt vid dessa två påståenden, men för mig som filosof och sekulär humanist är de betydelsefulla. Liksom Tännsjö är jag medlem i Humanisterna. Inom vad som nu för tiden kallas analytisk metafysik, så diskuteras olika filosofiska tidsuppfattningar. Vår vardagliga uppfattning att det är något

speciellt med nuet, och att det förflutna och det framtida egentligen inte existerar, står i dag inte högt i kurs i denna gren av filosofin. Bland filosofer kallas vardagspositionen ”presentism”, medan den position Tännsjö ger uttryck för kallas ”eternalism”. Nuet betraktas av eternalisterna som en slags illusion.

Såvitt jag förstår, så skänker Tännsjös tidsuppfattning honom en viss tröst. Låt mig jämföra med hur diverse religioner ser på dödens realitet. I de abrahamitiska religionerna finns döden, men den betraktas inte som oåterkallelig, därför att människan anses kunna återuppstå. I flera av de så kallade österländska religionerna betraktas döden däremot som en ren illusion, därför att man i dessa anser att de jag som sägs dö egentligen inte existerar, utan bara finns som tillfälliga illusioner. Vad som slog mig när jag läste Tännsjö var, att i stora delar av analytisk metafysik så betraktas också döden faktiskt som en illusion. Men inte därför att jaget betraktas som en illusion, utan därför att nuet betraktas som en illusion. Fan tro't, säger jag.

Arkiv förlags
Moderna klassiker

Michel Foucault, *Vansinnets historia under den klassiska epoken*
Claude Lévi-Strauss, *Det vilda tänkandet*
Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet*
Theodor W Adorno, *Minima Moralia*
Michel Foucault, *Övervakning och straff*
C Wright Mills, *Den sociologiska visionen*
Karl Polanyi, *Den stora omdaning*
Per Nyström, *Historia och biografi. Essäer och artiklar 1933–1989*
Robert Brenner, *Klasstrider och ekonomisk utveckling under feodalismen*
Norbert Elias & John L Scotson, *Etablerade och outsiders*
David Riesman, *Den ensamma massan*
Claude Lévi-Strauss, *Spillror av paradiset*
Paul Feyerabend, *Mot metodtvånget*
Raymond Williams, *Tv. Teknik och kulturell form*
Michel Foucault, *Vetandets arkeologi*
Eric J Hobsbawm, *Massproducerade traditioner*
Perry Anderson, *Övergångar från antiken till feodalismen*
Roland Barthes, *Mytologier*
Pierre Bourdieu & Jean-Claude Passeron, *Reproduktionen*
Albert O Hirschman, *Sorti eller protest. En fråga om lojaliteter*
Elinor Ostrom, *Allmänningen som samhällsinstitution*
Marshall Berman, *Allt som är fast förflyktigas*
Marie Jahoda m.fl., *De arbetslösa i Marienthal*
Ferdinand de Saussure, *Kurs i allmän lingvistik*

»[Läs mer om böckerna på www.arkivmodernaklassiker.se](http://www.arkivmodernaklassiker.se)«